

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ. ФИЛОСОФИЯ.
СОЦИОЛОГИЯ. ПОЛИТОЛОГИЯ

ВЕСТНИК ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА. ФИЛОСОФИЯ.
СОЦИОЛОГИЯ. ПОЛИТОЛОГИЯ

JOURNAL OF OSH STATE UNIVERSITY. PHILOSOPHY. SOCIOLOGY. POLITICAL SCIENCE

e-ISSN: 1694-8823
№ 2(6)/2025, 164-170

УДК: 7.78.08

DOI: [10.52754/16948823_2025_2\(6\)_20](https://doi.org/10.52754/16948823_2025_2(6)_20)

ОРКЕСТР ТҮШҮНҮГҮНҮН МААНИСИ ЖАНА ӨНҮГҮҮ ТАРЫХЫ

СМЫСЛ И ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ КОНЦЕПЦИИ ОРКЕСТРА

THE MEANING AND HISTORY OF THE DEVELOPMENT OF THE CONCEPT OF THE
ORCHESTRA

Исаков Кубанычбек Абдыкадырович

Исаков Кубанычбек Абдыкадырович

Isakov Kubanychbek Abdykadyrovich

ф.и.д., профессор, Ош мамлекеттик университети

д.ф.н., профессор, Ошский государственный университет

Dr. Professor, Osh State University

isakov-oshgui@mail.ru

ORCID: 0009-0007-2035-0453

Тургунбаева ТаңсулууҮсөновна

Тургунбаева ТаңсулууҮсөновна

Turgunbaeva Tansuluu Usonovna

магистрант, Ош мамлекеттик университети

магистрант, Ошский государственный университет

Master's Student, Osh State University

Ташболотова Нинакан Мырзаевна

Ташболотова Нинакан Мырзаевна

Tashbolotova Ninakan Myrzaevna

магистрант, Ош мамлекеттик университети

магистрант, Ошский государственный университет

Master's Student, Osh State University

ОРКЕСТР ТҮШҮНҮГҮНҮН МААНИСИ ЖАНА ӨНҮГҮҮ ТАРЫХЫ

Аннотация

Кыргыз эл аспаптар оркестри түзүлгөн күндөн баштап бир топ чыгармачылык ийгиликтер, кемчиликтерге да дуушар болгондугу белгилүү. Оркестр түшүнүгүнө, улуттук оркестрдин түзүлүшү анын тарыхы жөнүндө, ар кандай оор түйшүктүн аркасында гана кыргыз эл аспаптар оркестри түзүлгөндүгү туралуу авторлор бул макалада көңүл бурушкан.

Ачкыч сөздөр: арфа, гобой, искусство, орган, оркестр, труба, лютня, музыка, фидель, флейта

Смысл и история развития концепции оркестра

The meaning and history of the development of the concept of the orchestra

Аннотация

Известно, что с момента своего создания кыргызский оркестр народных инструментов пережил множество творческих успехов и неудач. Авторы данной статьи акцентируют внимание на истории создания оркестра, его становлении и на том, что кыргызский оркестр народных инструментов был создан лишь благодаря различным сложным обстоятельствам.

Abstract

It is well known that since its inception, the Kyrgyz Folk Instrument Orchestra has experienced numerous creative successes and setbacks. The authors of this article focus on the orchestra's history, its development, and the fact that the Kyrgyz Folk Instrument Orchestra was founded only due to various challenging circumstances.

Ключевые слова: арфа, гобой, искусство, орган, оркестр, труба, лютня, музыка, фидель, флейта

Keywords: harp, oboe, art, organ, orchestra, trumpet, lute, music, fidelium, flute

Введение

Оркестр – бул музыкалык чыгарманы ар түрдүү аспапта ойногон музыкант-аткаруучулар тобу аталат. Оркестр деген сөз көптөгөн кылымдар мурда башкача түшүнүктү берген. Аны антикалык мааниде музыканттардын жайгашкан жери катары аташкан.

Оркестрдик аткаруучулуктун башаты болуп байыркы Греция эсептелет. Демек, *оркестр* деген сөз байыркы грек тилинен келген (грек. Ὀρχήστρα - антикалык театрдагы тегерек жана жарым тегерек аянтча). Анда ритмикалык кыймыл, оюн-зоок, трагедиядагы жана комедиядагы хор өздүк ырлар аткарылган [4, 225-6].

Сандаган жылдар өтүп, нечен кылымдардан соң, Европада оркестр деп театрда музыкант-аткаруучулардын бөлмөсүн атап келишкен. Кийинчерээк аспаптык ансамбль жана аспаптарда ойногон музыкант-аткаруучуларды аташкан. Европада орто кылымдарда жана кийин көлөмдүү аспаптык топтор болгон, аларга бардык аспаптар кирген: кыл жана чертме аспаптар, жыгач, жез үйлөмө, клавиша аспаптары.

Кайра жаралуу доорунан европа маданияты (музыка, адабият, сүрөт искусстволору, архитектура) гүлдөп турган мезгилине туш келет. Ошол кезде аспаптардын тембр жана тесситура жагынан бай келген оркестрлер пайда болот. Мисалы, Италияда XIVк. аспаптык музыка кеңири өнүгүүнүн себебинен аспаптардын көптөгөн түрлөрү колдонулган: лютня, арфа, фидель, флейта, гобой, труба, органдын түрлөрү.

Кайра жаралуу доорунда (XVIк.) Италиянын музыка искусствосу бүтүн Европа музыка маданиятында алдыңкы катарды ээлейт. Анда *Рим* жана *Венеция* мектептери пайда болот. Ошол кезде аспаптардын курамы байытылат жана алардын таасирдүү мүмкүнчүлүктөрү кеңейтилет. Жумшак обондуу кылдуу аспаптардын баркы өсөт. Виоланын классикалык түрү түзүлөт, элдик скрипка профессионалдык аспапка айланат.

XVI-XVIIкк. чегинде композиторлор көп тармактуу кылдуу, үйлөмө жана урма аспаптарды колдоно баштаган. Алардын ичинен кылдуу аспаптардын түрлөрү - *виола*, *лира*, *лютня*, *скрипка*; үйлөмө аспаптардан – флейта, свирель (чоор), рожок (сыбызгы) өндүү ж.б. түрлөрү; ар түрдү тромбон жана трубалар; урма аспаптардан - литавралар, кичинекей коңгуролор. XVI кылымда оркестрлерде колдонулуучу аспаптардын тизмектери, ошол мезгилдердеги музыкалык аспаптардын баары тизмекке киргизилген. Официалдуу документ катары эсептелген маалымат боюнча XIX кылымдагы англиялык композитор Карс Адам (1878-1958) мындайча жазган:

“Кээ бир оркестрлерде, мисалы, Стриджо оркестри виолалар, флейталар, корнеттер, тромбондор, лютнялар ж. б. аспаптардан турган же Елизаветанын (Англияда) мезгилиндеги оркестрде скрипкалар, флейталар, гобойлор, корнеттер, барабандар жана дудкалар (1561), Каччининин (1589) “Интермеццосунда” скрипкалар, виолалар, лютнялар, лиралар, арфалар, тромбондор жана органдар, ал эми “концерт” үлгүсүндө корнеттер, трубалар, скрипкалар, бас виолалар, кош арфалар, лютнялар, флейталар, харпсихорддор (клавесиндер) жана вокалдык партиялар колдонулган” [3, 30-6]. Демек, XVI кылымдагы оркестрлер ар кандай аспаптык түзүлүштө болгондугун жана оркестрдик мыйзам ченемдүүлүктө толук кандуу эместигин байкайбыз.

XVI-XVIIкк. аралыгында музыкада *гомофония* негизги стиль болуп эсептелет. Ага байланыштуу аспаптык жанрларда соната, симфония, увертюра, ж.б. жаңы формалар пайда

боло баштайт. Андан тышкары оркестрдин жаралышы азыркы замандагы мааниде *опера, оратория, вокалдык концерт, кантата* деген жанрлар менен байланышкан. Анда оркестрдин функциясы адамдын үнүн коштоо маанисинде колдонгон.

Эң алгачкы толук кандуу оркестрлер XVII кылымда Италиянын операсында түзүлгөн. Демек, оркестрдин чыккан жери Италия болуп эсептелет. Италияда XVI кылымды аяктай XVII кылымдын башы менен *операнын* жаралышы чоң окуя болуп эсептелет. Дж. Каччини (1551-1618), Я. Пери (1561-1633), К. Монтеверди (1568-1643), М. Гальяно (1575-1642), Ф. Кавалли (1602-1676) сыяктуу бир топ композиторлор чыгышкан. Алардын ичинен К. Монтеверди оркестрдик аткаруучулукта, аны уюштурууда жана жөнгө салууда новатор катары эсептелет. Анткени ал оркестрди түрлүү аспаптар менен калыптандырат. Мисалы К. Монтеверди “Орфей” (1607) операсында кандай аспаптарды киргизүү керектигин так көрсөткөн: 15 виола, 2 скрипка, 4 флейта (2 чоң, 2 орто), 2 гобой, 2 корнет (кичинекей жыгач түтүк), 4 труба, 5 тромбон, арфа, 2 клавесин жана 3 кичи орган. Аспаптардын түрлөрү 40-ка жеткен. К. Монтеверди опералык чыгармачылыгында оркестрдин аспаптарын топтоп уюштурган.

XVII-XVIIIкк. италиялык, франциялык, германиялык жана англиялык композиторлордун мезгилдеринде оркестрдин түзүлүшү жаңы аспаптар менен толукталат. К. Монтеверди, А. Скарлатти, А. Вивальди, Ф. Куперен, Ж. Рамо, Г. Пёрселл, И.С. Бах жана Г.Ф. Гендельдин чыгармачылыктарында оркестрдик маданият жакшыртылып өркүндөтүлөт. Алардын чыгармачылыгында европадагы музыка искусствосу өзүнүн бийик деңгээлине жетет, артыкча оркестр жагынан новатордук, реформатордук тенденциялар ишке ашат. Ошол кездеги композиторлордун партитуралары жаңы симфониялык, аспаптык, вокалдык сапаттары кескин түрдө өсүп, аспаптардын диапазону гармония, тембр, техника, ж.б. жагынан кыйла жетишкендиктерге жетет.

Улуу немец композитор-полифонисттер И.С. Бах (1685-1750) менен Г.Ф. Гендель (1685-1759) XVII к. оркестр жазууларынын салттарына ачык берилген. Алар оркестрдин тарыхында жаңы ачылыштарга ээ болбой эле, мурунку улуу полифонисттердин жетишкендиктерин жалпылаштырышкан. И.С. Бах менен Г.Ф. Гендельдин чыгармачылыгында кылдуу аспаптардын группасы биротоло калыптанган, ошондой эле оркестрдин аспаптык түзүлүшү жыгач жана жез үйлөмө аспаптарды кошуу менен кеңейтилет. И.С. Бахтын музыкалык мурасында оркестрдик чыгармалар анча деле орчундуу орунду ээлейт. Себеби, Й. Гайдндын жана А. Моцарттын мезгилиндегидей тийиштүү музыкалык аспаптар менен толук кандуу жабдылган оркестр болбогондуктан, Бахтын учурунда оркестр үчүн чыгармалардын жазылышына көп көңүл бурулган эмес.

Г.Ф. Гендельдин оркестри боюнча К. Розеншильд өзүнүн оюн мындайча билдирген:

“Гендельдин опералык оркестри (флейта, гобой, фаготтор, валторналар (төрт валторна), трубалар, урма аспаптар, арфалар, жаачан аспаптардын тобу жана чембало) жеңил жана эң сонун, көркөм-кооз жана динамикалуу келген. Оркестр ритмикалык жактан эң мыкты уюшулгандык гана эмес, Люллинин француз оркестрине караганда кантабилдүү келген” [8, 386-б.].

Оркестрдин аталышы жана оркестрдик аткаруучулук Европада симфониялык оркестр менен байланышкан. Симфониялык оркестр тарыхы- нын башталышы XVI-XVII кк. туура

келет. Симфониялык оркестр жаралгандан баштап көркөм чыгарманын идеясын ишке ашыруу үчүн толук үндүү добуштарды жана техникалык ыкмаларды колдонгонго мүмкүнчүлүк берет.

Симфониялык музыканын жогорку деңгээлге көтөрүлүшү *симфониянын* биринчи планга чыкканы менен байланышкан. Симфониянын жана классикалык түрүндөгү симфониялык оркестрдин өнүгүшүнө *Мангейм багытындагы мектеп* жана *Вена классикалык мектеби* чоң ролду ойногон.

XVIII кылымды аяктай австриялык белгилүү композиторлор Й. Гайдн (1732 – 1809; 104 симфония) менен В.А. Моцарттын (1756–1791; 50-ге жакын симфония) чыгармачылык ишмердүүлүктөрүнүн мезгилдеринде оркестрдик аткаруучулуктун өнүгүүсү улантылат. Композиторлордун оркестрлеринин аспаптык түзүлүшү толук кандуу мыйзам ченемдүү болгон. Й. Гайдн оркестрдин бөлөк группаларын же кылдуу аспаптарды жалпы оркестр менен контрасттык түрүндө салыштырат.

Оркестрде биринчи скрипкалар, флейталар, гобойлор соло эпизоддорду аткарышат. Валторна жана трубалар ритм менен гармонияны өзгөчө белгилейт, анткени табигый жез үйлөмө аспаптар өркүндөтүлө элек болчу.

Й. Гайдндын чыгармачылыгында эң орчундуу орунду симфониялары ээлейт. Анын алгачкы симфониялары тууралуу Б. Левик мындайча мүнөздөмө берген:

“Гайдндын биринчи симфониялары ар кандай улуттук мектептердин күчү аркылуу, европалык классикалык симфонизмдин калыптанган мезгилине туура келет. Анын алгачкы симфониялары мангеймдик мастерлер менен катар веналык классикалык симфонизм мектебинин стилистикалык негизинин калыптануу процессинде маанилүү звено катары эсептелген” [6, 114-б].

В.А. Моцарттын оркестринде кылдуу аспаптар да ошондой эле негизги функцияны аткарышат. Виолончель менен контрабастар бири бирин күчөтүп үн салышат. Жыгач үйлөмө аспаптар болсо кош группа болуп колдонулат (2 флейта, 2 гобой, 2 фагот), алар гармония менен ритмди, ошондой эле тематизмди ээлейт. Жез үйлөмө аспаптар (2 валторна, кээде 1 труба) *tutti* жерлеринде ритм жана гармонияны ырастайт.

Моцарттын жашоо-тиричиликти чагылдырган, көркөм-кооздугу менен өзгөчөлөнгөн оркестрдик музыкасы адамдын көңүлүн өзүнө бурат. Композитор өзгөчө салтанаттык, майрамдык иш-чараларда оркестрдин курамын күч-кубаттуулугун өзгөчө күчөтүү үчүн, кыл аспаптар квартетин, эки гобой, эки флейта, фаготторду, валторналарды жана трубаларды колдонгон [1, 121-б].

Й. Гайдн менен В.А. Моцарт өзүлөрүнүн симфонияларында генерал-бастан (цифралык басты клавесин аткарган) кутулуп, бастын функцияларын кылдуу жана үйлөмө аспаптардын группаларына тапшырган. Моцарт эң мыкты жетишкендиктерге ээ болгон европалык симфонизмден үлгү алса да, анын мыктылыгы алардан ашып түшкөндүгүн айтууга болот. Чыгармачылыгында симфониянын формасы толук иреттүүлүктө жана бир бүтүндүүлүккө ээ болгон композиторлор Гайдн менен Моцарттын оркестри мыйзам ченемдүүлүктөгү классикалык түзүлүштө болгон [7, 480-б].

Улуу немец композитору Людвиг ван Бетховен (1770–1827; 9 симфония) оркестрдин таасирдүүлүгүн техника жана көркөмдүк жагынан күчөтүп кеңейткен. Бетховендин

симфонияларынын идеялуулугу оркестрдин курамын чоңойтконго себеп болгон. Композитор жаңы аспаптарды киргизген – флейта пикколо (кичи флейта) жана тромбондорду, контрфаготторду. Людвиг ван Бетховендин чыгармачылыгы менен *Вена классикалык багыты* аяктаган. Анын оркестрдик музыкасы тууралуу В. Конен мындайча мүнөздөмө берген: “Бетховендик музыканын оркестрлештирүүсү мааниси анча билинбеген камералык угулуштагы эрте классикалык симфонияларга караганда, массалуулугу, уккулуктуулугу, жаркындыгы, тунуктугу менен күч-кубаттуулукка, ачык-айкындылыкка ээ болгон” [5, 528-6.].

XVIIIк. аягы XIXк. башталышында адабият менен көркөм искусстводо *романтизм* багыты жаралат (Германия, Великобритания, Европа жана Американын башка өлкөлөрүндө).

XIX кылымдын башында оркестрдик аткаруучулуктун өнүгүүсүндө орчундуу бурулуш жасалат. Ал бурулуш оркестрдик аспаптардын өркүндөтүлгөн түрлөрүнүн пайда болушу менен байланышкан. Оркестр жыгач, жез үйлөмө жана урма аспаптардын өркүндөтүлгөн түрлөрү менен толук жабдылат. Бул кылым Ф. Шуберт, Р. Шуман, Ф. Мендельсон-Бартольди, К. Вебер, Г. Берлиоз, Ф. Лист, Р. Вагнер, И. Брамс, Р. Штраус ж.б. сыяктуу композиторлорду тартуулады. Алардын түрдүү мүнөздөгү, жигердүү чыгармачылыгы оркестрдин өркүндөтүлгөн жаңы аспаптар менен жабдылышына, чыгармалардын көркөм кооздугуна, бай тембрдүүлүгүнө, добуш бийиктигинин күч-кубаттуулугуна, көркөм каражаттардын байлыгына, аткаруучулук чеберчиликтин өркүндөп өсүшүнө зор түрткү берди. Өзгөчө, Г. Берлиоз, Ф. Лист, Р. Вагнер сыяктуу композитор-романтиктер оркестрдин добуштуулугунун ачык, кубаттуу жана колоритинин уккулуктуулугун арттырууга аракет жасашат. Бул жагдайда оркестрдин аспаптык түзүлүшү өзгөрөт, курамы көбөйөт, эски аспаптар жакшыртылып, жаңы аспаптар менен толукталат. Оркестрдин башкаруусу татаалдаштырылат, дирижёрдун кесибин калыптана баштайт. Бул жагдайды, Б.В. Левик мындайча мүнөздөйт:

“Берлиоздун оркестри – бул чындыгында дүйнөлүк симфонизмдин тарыхында жаңы эра. Берлиоздун чыгармачылык аң-сезиминде, музыкалык образдар оркестрдин угулушунда органикалык биримдикте пайда болгон. Берлиоз симфониялык оркестрдин диапазонун кенен кылган, угулушун байыткан, көркөм каражаттык мүмкүнчүлүктөргө бай, мурда оркестрде колдонулбаган бир катар аспаптарды (англиялык рожок, кларнет in Es, офиклеид, арфа, контураолор ж. б.) киргизген” [6, 47-б.].

Композитор Ф. Листтин чыгармачылыгынын негизги бөлүгүн симфониялык чыгармалары ээлейт. Ал тарыхка жаңы романтикалык жанрды- “симфониялык поэма” жанрын эң алгачкы жаратуучу катары кирген. Бул тууралуу М. Друскин мындай дейт:

“Листтин симфониялык поэмалары – бул ар кандай форма (сонаталык, вариациялык, рондо) мүнөздүү принциптери менен айкалышкан эркин түрдөгү бир бөлүмдүү формадагы, көлөмдүү программалуу чыгармалар [2, 213-214-бб.].

Оркестр музыкалык турмуштун көптөгөн аспектилерин менен тыгыз байланышта, ошондуктан аны изилдөө аспектилерин абдан ар түрдүү болушу мүмкүн. Анын курамына кирген аспаптардын пайда болуу процессин, алардын эволюциясын, өркүндөтүлүшүн, техникалык мүмкүнчүлүктөрүнүн жана колдонуу ыкмаларынын өсүшүн, көрүнүктүү топтордун тарыхын байкоого болот: аларды уюштуруунун шарттары, курамынын өзгөрүшү, аткаруучулук практиканын өнүгүшү. Оркестрдин аткаруучулук проблемаларын ачып

көрсөтүү, дирижердун функцияларын өзгөртүү, оркестрдин стилдеринин эволюциясы жана башка көп нерселер зор кызыгууну туудурат.

Пайдаланган адабияттар:

1. Великие музыканты Западной Европы [Текст]: хрестоматия / сост. В. Б. Григорович. – М.: Просвещение, 1982. – 224 с.
2. Давлятова, Г., Асилбек уулу, А., Аскаралиев, А. (2024). Причина диалектической связи музыки с великим философом И. Кантом. *Вестник Ошского государственного университета. Философия. Социология. Политология*, (2(4), 13–18. [https://doi.org/10.52754/16948823_2024_2\(4\)_3](https://doi.org/10.52754/16948823_2024_2(4)_3)
3. Данилевич, Л. В. Книга о советской музыке [Текст] / Л. В. Данилевич. – М.: Музгиз, 1962. – 444 с.
4. История оркестровки / А. Карс; Под ред. М. В. Иванова-Борецкого, Н. С. Корндорфа; [Предисл. Н. Корндорфа]. - М.: Музыка, 1990. - 302 б. (30-б.)
5. Касей, М. Кыргыз элдик аспаптык аткаруучулук өнөрүнүн тарыхы [Текст] / М. Касей. – Бишкек: Сарыбаев Т.Т., 2015. – 399 б.
6. Книга о музыке [Текст] / общ. ред. Г. Л. Головинский, М. И. Ротерштейна. – М.: Сов. композитор, 1988. – 225 с.
7. Кузнецов, А. Г. Из истории кыргызской музыки (1973-2014 гг.) [Текст]: сб. ст. / А. Г. Кузнецов. – Бишкек: КРСУ, 2015. – 220 с.
8. Мациевский, И. В. Народная инструментальная музыка как феномен культуры [Текст] / И. В. Мациевский. – Алматы: Дайк-Пресс, 2007. – 519 с.

Попова, Т. В. Седьмая симфония Дмитрия Шостаковича [Текст] / Т. В. Попова // Советская музыкальная литература. – 4-ое изд. – М., 1977. – Вып. 1. – С. 172–176, С. 382–398.